

ПЕРЕДМОВА

Ідея цієї книги була певною мірою несподіваною для мене.

Може здаватися, що в історії наук в Україні, а власне однієї з найцікавіших – астрономії – та не такої переслідуваної за радянських часів, як, наприклад, історія, мало би бути відомо багато. Натомість немає жодної книги, яка присвячена розвитку астрономії на наших землях.

Ситуація виглядає кращою, якщо звернутися до історії наукових установ – астрономічних обсерваторій України; про деякі з них вийшли окремі видання. Відповідні дослідження проводяться нині в Астрономічних обсерваторіях при Львівському (заснована 1771 року),¹ Миколаївському (1821 р.),² Харківському (1824 р.),³ Київському (1840 р.)⁴ та Одеському (1871 р.)⁵ університетах, Головній астрономічній обсерваторії НАН України (1944 р.),⁶ Кримській астрофізичній обсерваторії (1945 р.),⁷ в Лабораторії космічних досліджень Ужгородського університету (1957 р.),⁸ Радіоастрономічному інституті НАНУ в Харкові (1985 р.)⁹, а також у кількох групах, що працюють в інших наукових установах.

А що ж було з астрономією в Україні до кінця XVIII – першої половини XIX століть, тобто до часу, коли з'явилися обсерваторії при університетах? Коли поставив це питання для себе влітку 2013 року, то виглядало, що тут практично інформаційний «вакуум». Спершу подумалося: можливо й справді, через війни та інші негаразди такими «матеріями» не цікавилися у нас. А якщо згадати неодноразові нищення унікальних українських книгозбірень, вивезення найцікавіших історичних реліквій протягом останніх кількох століть до Росії (та й не лише туди), заборони на дослідження «національних» особливостей науки в XX столітті, то видалося, що «вакуум» цей об'єктивний.

Проте потрапили до рук кілька публікацій, де про астрономічні уявлення на наших теренах до XVIII століття мовилося «систематично», тобто розглядалися свідоцтва про астрономічні зацікавлення в Україні впродовж тривалого часу.¹⁰ Хоча ці розвідки є досить короткими підрозділами видань, присвячених

іншим темам, проте вони зацікавили повідомленнями про давні археологічні знахідки, про згадки астрономічних явищ у наших літописах тощо. Саме тоді ж приятелі звернули увагу на фільм Сергія Марченка «Відгомін забутого неба» (1998 р.),¹¹ де йдеться про неолітичні пам'ятки України та їх можливе астрономічне використання. Цей фільм утішив мене. (Так напевно тішитися малюк, який помітив у захаращеній батьківській шафі цікавий для себе предмет.) Після нього розпочав шукати за епізодичними згадками про астрономію у нас в давні часи. І якщо спершу думалося, що внаслідок несприятливих історичних обставин можливо й справді в Україні «не до того» було, то виявилось, що таки «було до того». Ще й як «до того»! Лише цілісного дослідження немає, а відповідні наукові джерела розпорошені у виданнях різних галузей. Та багато чого рука дослідника ще не торкалася.

Виявилось, що інтерес до спостережень неба та фіксації закономірностей руху небесних тіл був впродовж усього часу, коли на території України мешкали люди. Найдавніші матеріальні свідоцтва про це мають десятки тисяч років. Перші письмові згадки про наявність і передачу глибоких астрономічних знань на наших землях сягають VI століття. В княжі часи цінувалися знавці небесних явищ; відповідні знання використовувалися при побудові храмів та в господарській діяльності. Українські гетьмани та митрополити або самі оволодівали астрономічними знаннями, або сприяли цій науці. В наших школах, академіях, колегіумах викладалася астрономія. Перші спостереження за допомогою телескопа проводилися в Україні ще в XVII столітті, задовго до відкриття перших обсерваторій.

Отак і виник задум цього збірника: зібрати разом студії фахових науковців – археологів, етнологів, мово- та мистецтвознавців, істориків, книгознавців, астрономів, – аби у відносно короткий час приготувати книгу, яка привідкриє джерела до історії – та тисячолітньої тяглості – астрономії в Україні.

Збірник умовно поділено на чотири розділи: Археoaстрономія, Уявлення, Знання та

Іван Мазепа в оточенні наук, фрагмент гравюри Івана Мигури (1706 р.; збірка відділу образотворчих мистецтв Національної бібліотеки України ім.В.Вернадського)

Джерела. У першому йдеться про найдавніші свідчення спостережень неба. У другому – про сприйняття та відображення небесних об'єктів у давньому мистецтві та народній творчості; це непрямі свідчення того, що інтерес до астрономічних явищ був поширений у різних прошарках суспільства. Третій розділ присвячено дослідженням розвитку та поширення астрономічних знань в Україні чи вихідцями з наших теренів. В останньому розділі описано відповідні письмові та друковані джерела.

Дякую тим, хто сприяв у пошуку й опрацюванні архівних, музейних, стародрукованих та ілюстративних матеріалів. Дякую усім авторам, що погодилися та приготували статті, протягом такого важкого, для нас усіх, року.

Олег Петрук
листопад 2014

¹Історія Астрономічної обсерваторії Львівського національного університету імені Івана Франка / за ред. Б. Новосядлого. – Львів: ЛНУ, 2011. – 240 с.

²Миколаївська астрономічна обсерваторія. Зоряний шлях довжиною в 175 років / Відп. ред. Г. Пінігін. – Миколаїв: Атол, 1998. – 302 с.

³ 200 лет астрономии в Харьковском университете / под ред. Ю.Шкуратова. – Харьков, 2008. – 632 с.

⁴Казанцева Л., Кислюк В. Київське вікно у Всесвіт. – Київ: Наш час, 2007. – 183 с.

⁵Позигун В. Астрономическая обсерватория Одесского государственного университета. – Одесса, 1996. – 32 с.

⁶60 років Головної астрономічної обсерваторії НАН України / За ред. Я. Яцківа. – Київ: Академперіодика, 2004. – 348 с.

⁷Полосухина Н. Крымская Астрофизическая обсерватория. Основание, становление, расцвет. – Симферополь: Бизнес-Информ, 2011. – 144 с.

⁸Єпішев В., Ігнатів С., Ісак І., та ін. Розвиток наукових напрямків Лабораторії космічних досліджень УжНУ // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Фізика. – 2002. – Випуск 12. – С. 14-26.

⁹Загальні відомості [про Радіоастрономічний інститут] / Електронний ресурс. – <http://rian.kharkov.ua/index.php/uk/>

¹⁰Глава 1 (с.13-53) в кн.: Очерки истории отечественной астрономии. С древнейших времен до начала XX в. / Отв. ред. И. Климишин. – Киев: Наукова Думка, 1992. – 512 с.; Главы 1 і 2 (с.8-49) в кн.: Казанцева Л., Кислюк В. Київське вікно у Всесвіт. – Київ: Наш час, 2007. – 183 с.

¹¹Марченко С., Зняти фільм в Україні наприкінці XX століття // Щорічник «Україна і культура». – 1999. – с. 424-427.